

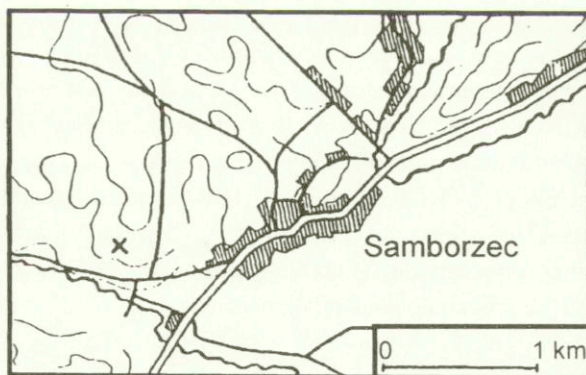
PIOTR WŁODARCZAK

CMENTARZYSKO W SAMBORCU, WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIE NA TLE INNYCH ZNALEZISK KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ Z WYŻYNY SANDOMIERSKIEJ

Wielokulturowe stanowisko w Samborcu badane było w latach 1961–1966 przez ekipę IHKM PAN w Krakowie. W trakcie wykopalisk odkryto między innymi 4 groby kultury ceramiki sznurowej (KCS)¹, co dotychczas było tylko wzmiankowane w literaturze (Kamieńska, Kulczycka-Leciejewiczowa 1970). Nieco bliżej przedstawiono wówczas jedynie materiały z grobu 23. Przedmiotem poniższego opracowania jest pełna publikacja materiałów pochodzących ze wszystkich tych obiektów². Stanowią one bowiem ważny przyczynek do badań nad obrządkiem pogrzebowym i chronologią KCS na Wyżynie Sandomierskiej.

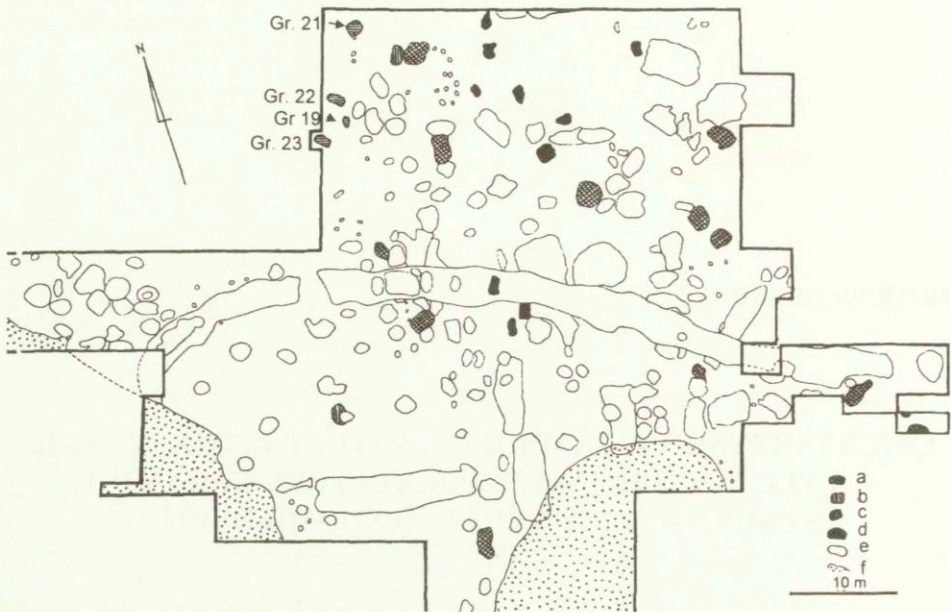
Ryc. 1. Położenie stanowiska w Samborcu (wg J. Kamieńskiej i A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej 1970).

Fig. 1. Location of the site at Samborzec (after J. Kamieńska and A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1970).

¹ Skróty używane w artykule: KCS – kultura ceramiki sznurowej, KM – kultura mierzaniowicka, KAK – kultura amfor kulistych, KPD – kultura pucharów dzwonowatych.

² Bardzo dziękuję pani mgr Jadwidze Kamieńskiej za udostępnienie materiałów KCS, pochodzących z badań w Samborcu.

Ryc. 2. Plan stanowiska w Samborcu (na podstawie J. Kamińskiej i A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej 1970). Wyszczególnione zostały na nim obiekty z przełomu neolitu i epoki brązu: a – groby kultury ceramiki sznurowej, b – groby kultury złotej, c – jamy kultury mierzanowickiej, d – groby kultury pucharów dzwonowatych, e – ślady osadnictwa z pozostałych okresów archeologicznych, f – depresja dyluwialna.

Fig. 2. Plan of the site at Samborzec (based on J. Kamińska and A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1970) with features from the turn of the Neolithic and Bronze Age: a – graves of the Corded Ware culture, b – graves of the Złota culture, c – pits of the Mierzanowice culture, d – graves of the Bell Beaker culture, e – settlement traces from other archaeological periods, f – deluvial depression.

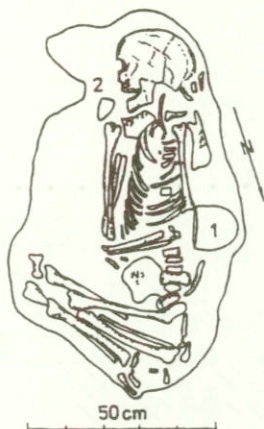
Stanowisko Samborzec-Okólnik położone jest na skraju wysoczyzny lessowej, na lewym brzegu Gorzyczanki (ryc. 1). Stanowi ono południową rubież skupiska schyłkowo-neolitycznych stanowisk grobowych, ciągnącego się wzdłuż terasy wiślanej od Sandomierza przez Złotą do cmentarzysk w Żukowie i właśnie w Samborcu. Interesujące nas groby KCS zostały odkryte w północno-zachodnim skraju przebadanego terenu. Stanowią najpewniej część większego cmentarzyska. Odległości pomiędzy nimi nie były duże: wynosiły od 1,5 do 6,5 metrów (ryc. 2). Dwa z odkrytych obiektów były niewątpliwie grobami o konstrukcji niszowej.

OPIS GROBÓW

Grób 19

Był to bardzo płytki obiekt (głębokość ok. 40 cm od powierzchni ziemi), wypełniony jednorodną jasno-brunatną ziemią. Na jego dnie spoczywał szkielet mężczyzny w wieku *maturus*³, ułożony na prawym boku, zorientowany wzdłuż osi N-S, głową na S, twarzą na E (ryc. 3). Prawa ręka została zgięta w łokciu i zwrócona w stronę twarzy, lewa zaś zgięta pod kątem prostym i położona na pasie. Nogi silnie podkurzone. Bezpośrednio za plecami zmarłego złożono puchar doniczkowaty, przed twarzą natomiast – narzędzie krzemienne.

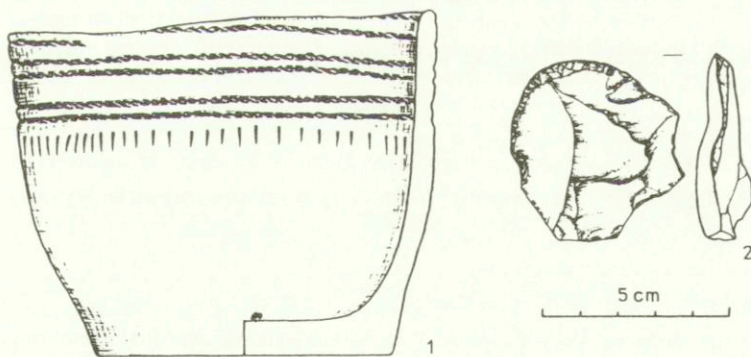

Ryc. 3. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Plan grobu 19.

Fig. 3. Samborzec, Świętokrzyskie province. Plan of grave no. 19.

Inwentarz:

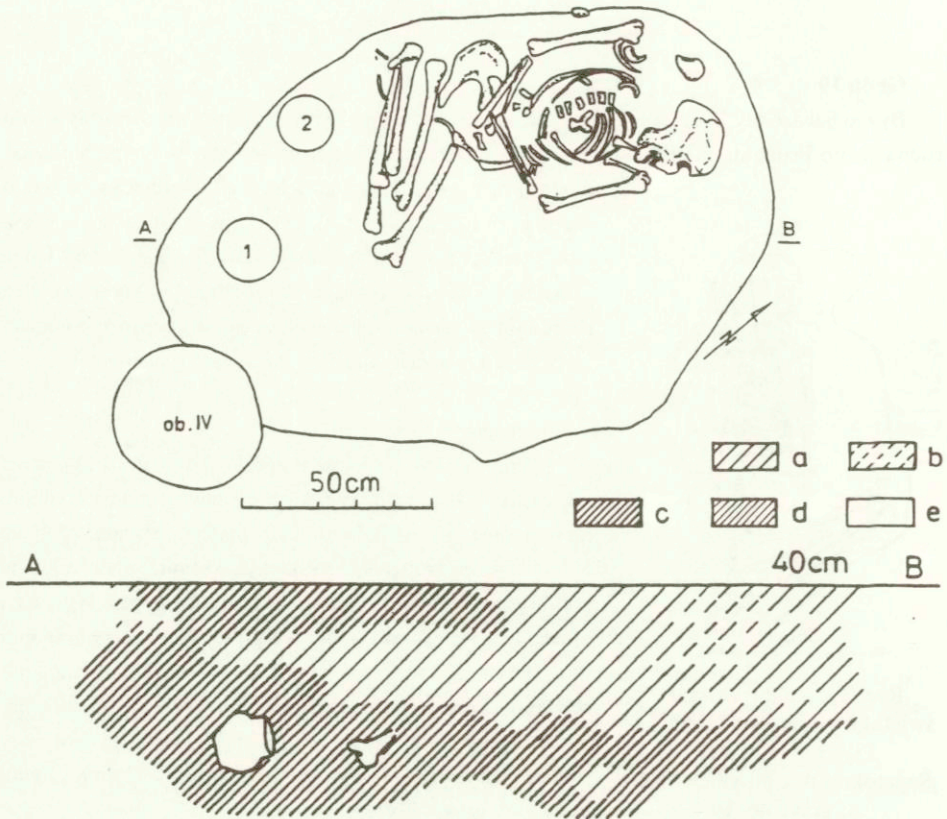
1. Przsadzisty puchar doniczkowaty (ryc. 4:1) o ściankach lekko i łukowato wygiętych na zewnątrz oraz wyodrębnionym dnie; lekko zdeformowany podczas wypału, zdobiony 5–6 odciskami grubego, lewoskrętnego sznura, podkreślonymi u dołu pasmem pionowych nacięć paznokciowych. Wylew naczynia został poziomo ścięty już po wypale naczynia (naprawa?). Powierzchnia zewnętrzna matowa, niezbyt równa, koloru jasnobrązowego. Przełom jednobarwny, szary z widoczną śladową przymieszką drobnoziarnistego piasku. Wymiary: wysokość naczynia 87–91 mm, średnica wylewu 114 mm, średnica dna 82, grubość ścianek 5 mm.

Ryc. 4. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Wyposażenie grobu 19.

Fig. 4. Samborzec, Świętokrzyskie province. Inventory of grave no. 19.

³ Analizę antropologiczną pochówków z Samborca wykonała dr hab. Elżbieta Haduch z Instytutu Antropologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ryc. 5. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Plan oraz profil grobu 21. Legenda dla ryc. 5, 7 i 9: a, c, d – lessowe warstwy wypełniskowe (im gęstszy szraf tym ciemniejszy kolor wypełniska), b – warstwa lessu szarobrazowego pomieszana z lessem calcowym, e – płyty lessu calcowego.

Fig. 5. Samborzec, Świętokrzyskie province. Plan and cross-section grave no. 21.

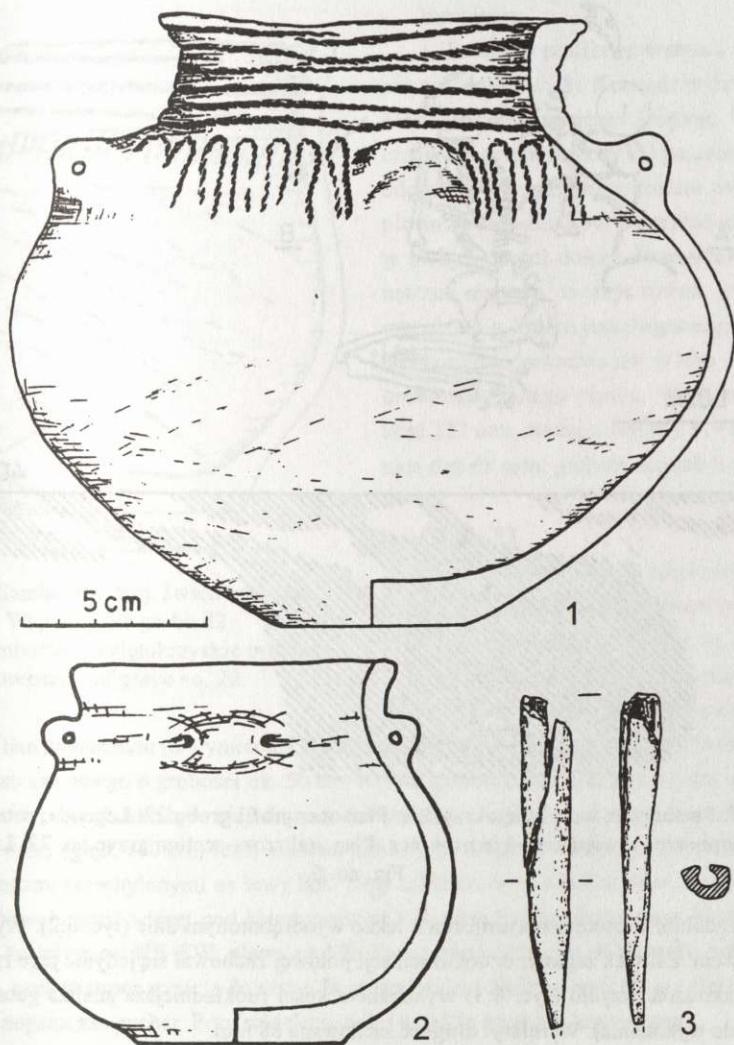
Legend for figures 5, 7 and 9: a, c, d – loess layers (dense hachure darker fill), b – gray-brown loess mixed with virgin loess, e – virgin loess.

2. Narzędzie odłupkowe (drapacz-skrobacz) z krzemienia świeciechowskiego (ryc. 4:2). Drapisko niskie, łukowate; retusz zachodzący nieco na jeden z boków narzędzia. Wymiary: 49x45x10 mm.

Grób 21

Jama grobowa miała kształt owalny. Wypełniona była niejednorodną, jasnobrunatną ziemią w partiach górnych, zaś nieco ciemniejszą i bardziej jednorodną w partiach dolnych (ryc. 5). Szkielet mężczyzny w wieku *maturus* został odkryty na głębokości 80 cm od powierzchni ziemi. Ułożony był na plecach, z głową i nogami zwróconymi na lewy bok, zorientowany wzdłuż osi NE-SW, głową na NE, twarzą skierowany na E. Ręce, lekko zgięte w łokciach, złożone zostały na miednicy. Poniżej silnie podkurczonych nóg znaleziono dwa naczynia ceramiczne. Ponadto w wypełnisku jamy, ponad szkieletem, odkryto sztydło kościane.

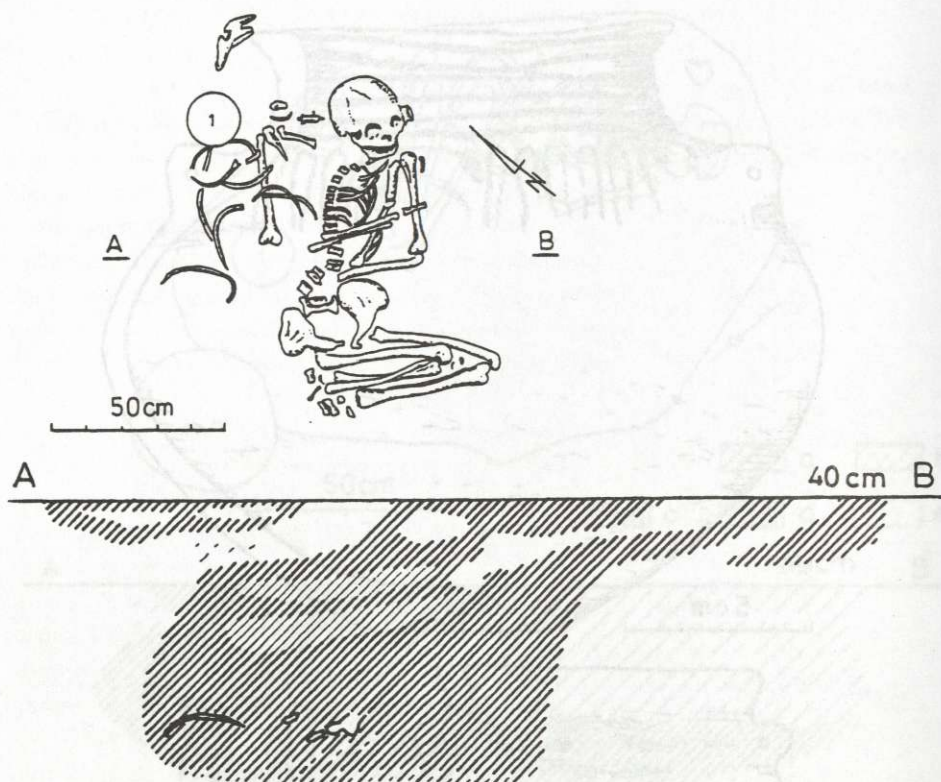

Ryc. 6. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Wyposażenie grobu 21.
 Fig. 6. Samborzec, Świętokrzyskie province. Inventory of grave no. 21.

Inwentarz:

1. Zachowana w całości mała czterouszna amfora o niewyodrębnionym dnie i łukowato wygiętym na zewnątrz wylewie (ryc. 6:1). Zdobiona siedmioma pasmami poziomych odcisków sznura lewoskrętnego oraz pasmami łuczków, również odcisniętych sznurem. Ucha bardzo szerokie z małymi otworami (o średnicy 3–4 mm). Powierzchnia zewnętrzna równa, matowa, koloru pomarańczowo-brązowego. Widoczne ślady przecierania wiechciem. Wymiary: wysokość 15,8 cm, średnica wylewu 11,2 cm, średnica brzuśca 19,4 cm, średnica dna 5 cm.

Ryc. 7. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Plan oraz profil grobu 22. Legenda: patrz ryc. 5.
 Fig. 7. Samborzec, Świętokrzyskie province. Plan and cross-section grave no. 22. Legend as in Fig. no. 5.

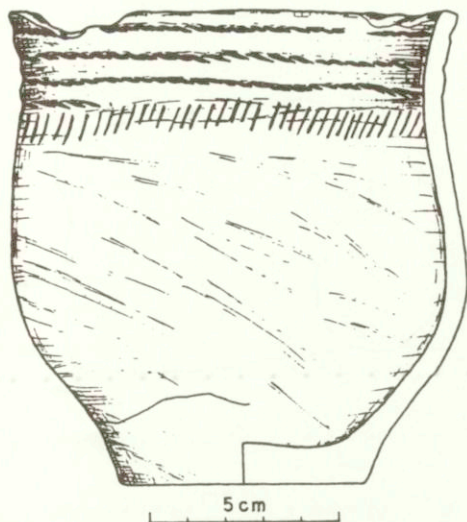
2. Niezdobiona czterouszna amforka o lekko wyodrębnionym dnie (ryc. 6:2). Wymiary: wysokość 10 cm. Zabytek zagiął; w dokumentacji polowej zachował się jedynie jego rysunek.

3. Uszkodzone szydło (ryc. 6:3) wykonane z kości (dokładniejsza analiza gatunkowa niemożliwa do wykonania). Wymiary: długość zachowana 88 mm.

Grób 22

Obiekt o konstrukcji niszowej. Jama wejściowa miała kształt w przybliżeniu prostokątny i głębokość ok. 60 cm od powierzchni ziemi. Prowadziła do owalnej niszy od południowego wschodu. W części spągowej nisza miała wymiary 240x130 cm. Szkielet mężczyzny w wieku *maturus/senilis* odkryto w jej centralnej części, na głębokości ok. 100 cm od powierzchni ziemi (ryc. 7). Był on zorientowany wzdłuż osi NE-SW, głową na NE, twarzą zwróconą ku górze, z lekkim odchyleniem w stronę wschodnią. Zmarłego ułożono na boku, z nogami silnie podkurczonymi. Układ rąk został nieco zakłócony na skutek procesów postdepozycyjnych: pierwotnie obie ręce były prawdopodobnie zgięte i złożone na wysokości pasa. Za pochówkiem, na wysokości głowy znajdowało się naczynie gliniane.

Ryc. 8. Samborzec, woj. świętokrzyskie.

Wyposażenie grobu 22.

Fig. 8. Samborzec, Świętokrzyskie province.

Inventory of grave no. 22.

Inwentarz:

1. Puchar o profilu esowatym i wyodrębnionym dnie (ryc. 8). Krawędź wylewu prosta o zwieńczeniu poziomo ściętym. W górnej części ornament złożony z 3 poziomych pasm odcisków lewoskrętnego sznura oraz pasma pionowych odcisków wyraźnie głębszych w swojej części dolnej. Powierzchnia zewnętrzna matowa, niezbyt równa, ze śladami przecierania, koloru jasnobrązowego. Przełom dwubarwny; widoczna jest w nim domieszka drobnoziarnistego piasku. Wymiary: wysokość 127 mm, średnica wylewu 119 mm, średnica dna 68 mm, grubość ścianek 5 mm.

Grób 23

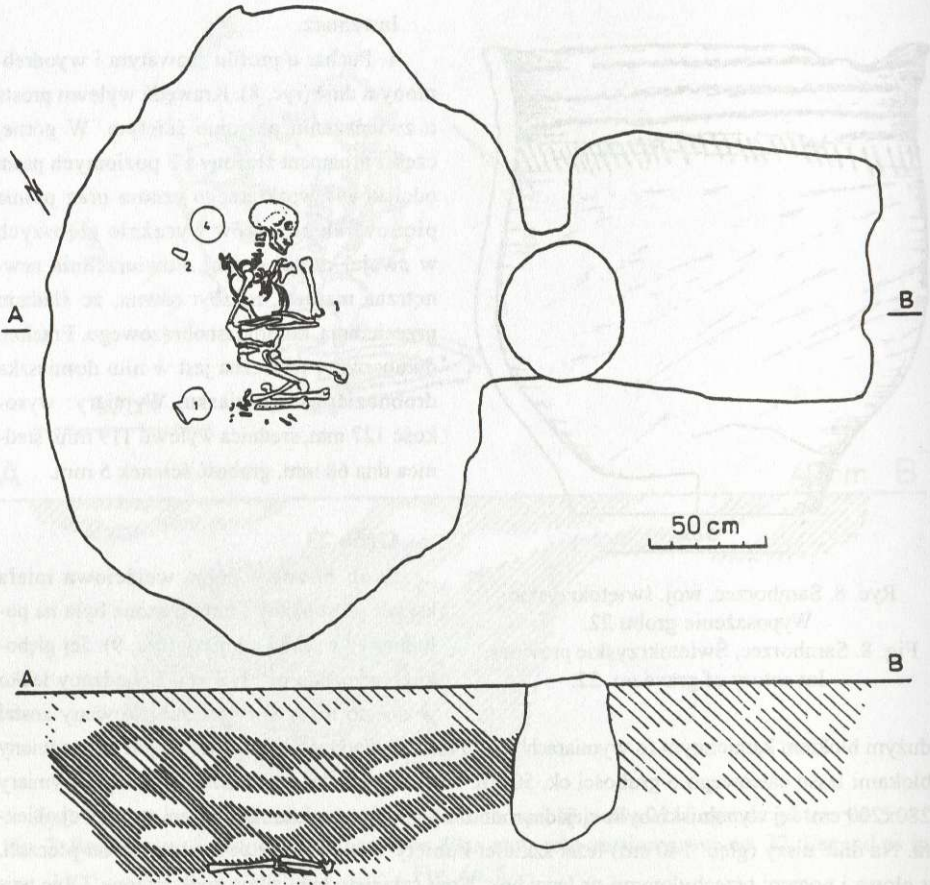
Grób niszowy. Jama wejściowa miała kształt prostokątny i umieszczona była na południowy wschód od niszy (ryc. 9). Jej głębokość wynosiła ok. 110 cm. Schodzący lekko w dół do niszy korytarz zablokowany został

dużym blokiem kamiennym (o wymiarach 75x50 cm). Dodatkowo kamień ten został wzmocniony blokami lessu calcowego o grubości ok. 50 cm. Krypta grobowa miała kształt owalny i wymiary 280x200 cm. Jej wypełnisko było niejednorodne. Wynikało to z destrukcji części stropowej obiektu. Na dnie niszy (głęb. 140 cm) leżał szkielet kobiety w wieku *maturus*, ułożony na plecach, z głową i nogami przechylonymi na lewy bok. Nogi szkieletu były silnie podkurczone. Obie ręce zgięte w łokciach mniej więcej pod kątem prostym i złożone na wysokości pasa. Pochówek zorientowany został na osi NE-SW, głową na NE. Twarz zwrócona była w kierunku południowo-wschodnim, czyli w stronę wejścia do niszy. Za głową zmarłej złożono amforę oraz siekierkę krzemienią, za nogami zaś puchar. Przy szkielecie odkryto także łuszczkę krzemienią.

Inwentarz:

1. Fragmenty dolnej części dużego naczynia, najprawdopodobniej amfory o niewyodrębnionym dnie (ryc. 10:4). Widoczny ornament złożony z pasm nieregularnych nacięć. Powierzchnia zewnętrzna ceglasto-pomarańczowa, niezbyt równa, matowa, „mączysta”, ze śladami przecierania. Przełom lekko warstewkowy, ceglasto-pomarańczowy. Widoczna drobna domieszka średniej ilości piasku i szamotu. Wymiary: średnica dna 8 cm, grubość ścianek 4–6 mm.

2. Puchar o esowatym profilu, z wyraźnie wyodrębnionym dnem i prostą, lekko wygiętą na zewnątrz krawędzią wylewu, ornamentowany ośmioma pasmami poziomych odcisków lewoskrętnego sznura oraz dwoma pasmami pionowych nacięć nieregularnego kształtu (ryc. 10:1). Powierzchnia zewnętrzna nierówna, matowa, miejscami lekko wygładzana, „mączysta”. Przełom

Ryc. 9. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Plan oraz profil grobu 23. Legenda: patrz ryc. 5.

Fig. 9. Samborzec, Świętokrzyskie province. Plan and cross-section grave no. 23.

Legend as in Fig. no. 5.

jedno- lub miejscami dwubarwny. Widoczna domieszka drobnego piasku oraz szamotu. Wymiary: wysokość 160 mm, średnica wylewu 117 mm, średnica dna 66 mm, grubość ścianek 4 mm.

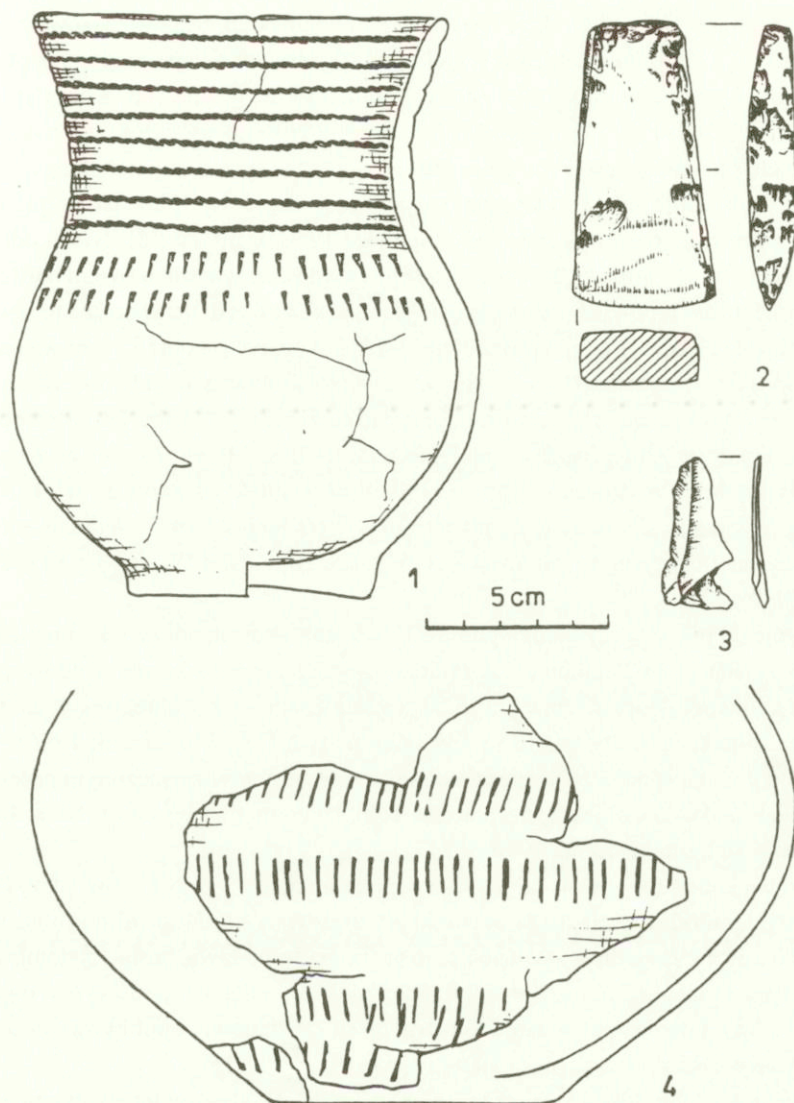
3. Mała siekierka czworosieczna z krzemienia pasiastego, gładzona na całej długości obydwu powierzchni głównych i boków (ryc. 10:2). Ostrze symetryczne. Wymiary: długość 78 mm, szerokość ostrza 40 mm, szerokość obucha 25 mm, grubość 15 mm.

4. Łuszczyca z krzemienia świciechowskiego (ryc. 10:3). Wymiary: 40x17x2 mm.

ANALIZA

Po raz kolejny na Wyżynie Sandomierskiej uchwycony został fragment większego pola grzebalnego KCS. Pod względem liczby przebadanych grobów analogicznymi sta-

Ryc. 10. Samborzec, woj. świętokrzyskie. Wyposażenie grobu 23.
 Fig. 10. Samborzec, Świętokrzyskie province. Inventory of grave no. 23.

nowiskami są cmentarzyska w pobliskim Żukowie (Marciniak 1960) oraz w Nowym Darominie (Antoniewicz 1925). Na obu obiekty KCS, tak jak w przypadku Samborca, tworzyły zwarte skupisko – odległości pomiędzy nimi wynosiły do kilku metrów.

Na cmentarzysku samborzeckim odkryto dwa groby o konstrukcji niewątpliwie niszowej. Ich górne części zostały jednak zniszczone wskutek procesów erozyjnych. Odtworzenie partii stropowych nisz jest zatem niemożliwe. Jak wynika z analiz dolnych

części tych obiektów, konstrukcję typową dla małopolskich grobów niszowych przedstawia grób 22. Stromo schodząca w dół „przywejściowa” ściana niszy grobowej jest charakterystyczna dla większości znanych obiektów tego typu (np. Kempisty 1978, ryc. 100, 104, 107, 112, 133; Tunia 1997, ryc. 5, 6). Nie sposób natomiast ustalić, czy w przypadku omawianego grobu do krypty prowadził korytarz, czy też niszę wyprowadzono bezpośrednio od przegłębionej części jamy wejściowej, tak jak w przypadku obiektu z Janowic, pow. Miechów (Prokopowicz 1960, s. 59, ryc. 2). Nieco odmienną konstrukcję posiada grób 23. Korytarz wejściowy ustawiony został bowiem bardziej horyzontalnie, niż w typowych małopolskich grobach niszowych. Przypomina to konstrukcje grobów z Pałecznicy (Liguzińska, Kruk 1988, s. 120, ryc. 7) oraz z Hubinka na Grzędzie Sokalskiej (Bagińska 1998, s. 71, ryc. 2b). Horyzontalny układ wejście-nisza widoczny jest w ekstremalnej formie w przypadku złockiego grobu 75 ze stanowiska „Nad Wawrem” w Złotej Sandomierskiej (Krzak 1970, s. 89, ryc. 73). Nisze grobów 22 i 23 były średnich rozmiarów. Podobnej wielkości obiekty stanowiły większość na innych cmentarzyskach, m.in. w Żernikach Górnych (Kempisty 1978; Włodarczak 1996) i w Złotej Sandomierskiej (stanowiska „Grodzisko II” i „Nad Wawrem”; Krzak 1958, Krzak 1970).

Wejście do niszy, w przypadku grobu 23, było zablokowane dużym kamieniem. Jest to jeden ze sposobów zamknięcia korytarza prowadzącego do krypty grobowej. Konstrukcje kamienne, odgradzające nisze od wejścia znane są z 5 obiektów w Żernikach Górnych (obiekty 67, 90, 94, 126 i 142; Kempisty 1978, Włodarczak 1996). Prawdopodobnie w ten sposób zabezpieczono wejście do krypty w zniszczonym przez przypadkowych znalazców obiekcie z Kobiernik koło Sandomierza (Wróbel 1985, s. 46) oraz w grobie 298 ze Złotej (Krzak 1970, s. 179).

Niszową konstrukcję posiadał najprawdopodobniej także grób 21. Świadczyć o tym mogło niejednorodne wypełnisko oraz lekko trapezowaty kształt profilu grobu. W tym przypadku nie można jednak z pewnością rozstrzygnąć o budowie grobu. Natomiast grób 19 z uwagi na małą głębokość był najprawdopodobniej obiektem jamowym o owalnym kształcie. Analogię do tego rodzaju konstrukcji może stanowić opublikowany ostatnio grób jamowy z Szarbi (Baczyńska 1998, s. 163, 165, ryc. 2:1).

Wszystkie groby odkryte na stanowisku w Samborcu kryły jednostkowe pochówki szkieletowe. Szkielety znajdowano w porządku anatomicznym, niekiedy nieco zakłóconym przez procesy postdepozycyjne. Zmarłych ułożono w grobie w pozycji skurczonej – w dwóch przypadkach na boku oraz w dwóch na plecach. Szczególnie ten drugi rodzaj ułożenia jest charakterystyczny dla pochówków małopolskiej KCS. Niemniej trafiają się wśród nich również przypadki ułożenia zmarłych na boku. Na Wyżynie Sandomierskiej tego rodzaju pochówki odkryto w Mierzanowicach (groby 199, 200 i 209; Uzarowiczowa 1970, s. 213–214, ryc. 23 i 25; Bąbel 1979, s. 78, ryc. 24). Nogi zmarłych zostały podkurczone w sposób charakterystyczny dla obrządku pogrzebowego grupy krakowsko-sandomierskiej KCS: kąt zgięcia w stawie biodrowym był bliski prostemu

(jedynie w przypadku grobu XIX był to kąt wyraźnie ostry), zaś kąt zgięcia w stawie kolanowym bardzo ostry – mniejszy niż 30° . Ręce ułożone zostały zgodnie z trzema typami A. Häuslera (1974, ryc. 1 na s. 11): A (grób 19), C (groby 22 i 23) oraz wariant pośredni C/G (grób 21), przy czym można sądzić, iż pierwotnie był to także układ C). Szczególnie dwa pierwsze rodzaje ułożenia należą do zdecydowanie dominujących na obszarze grupy krakowsko-sandomierskiej KCS, co doskonale zostało uwidocznione na cmentarzysku w Żernikach Górnych (Kempisty 1978, s. 283; Włodarczak 1996).

Zmarłych zorientowano wzdłuż osi NE–SW (3 przypadki) oraz N–S (grób 19), choć i w tym przypadku widoczne jest wyraźne odchylenie w stronę osi NE–SW). Możemy więc mówić o dużej konsekwencji w realizacji tego elementu rytuałów pogrzebowych. Orientacja według osi N–S jest charakterystyczna dla pochówków młodszej fazy KCS w Małopolsce (Machnik 1979, s. 396), przy czym często zdarza się również odchylenie w stronę NE–SW (widoczne jest to wyraźnie w Żernikach Górnych; Kempisty 1978, s. 280–281, tab. 8).

W grobach odkryto pochówki wyłącznie osób dorosłych: trzech mężczyzn oraz jednej kobiety. W tym ostatnim przypadku zmarłą ułożono, przechylając głowę i nogi na lewy bok. Jest to typowy układ dla małopolskiej KCS (Kempisty 1978, s. 286–288; Machnik 1979, s. 396). Natomiast również na lewym boku ułożono nogi i głowę dwóch mężczyzn (groby 21 i 22). Pochówki „lewoboczne” mężczyzn w grobach jednostkowych zostały dobrze udokumentowane na cmentarzysku w Żernikach Górnych (Kempisty 1978, s. 288). Na Wyżynie Sandomierskiej odkryte zostały także w Mierzanowicach (grób 83; Uzarowiczowa 1970, s. 204), Złotej (grób 279 ze st. „Nad Wawrem”; Krzak 1970, s. 162–163) oraz, być może, w Sandomierzu (Kuczyński 1959, s. 368)⁴. Znaną są także z innych środkowoeuropejskich grup KCS (Wiermann 1997). Natomiast układ „prawoboczny”, z jakim spotykamy się w grobie 19, w przypadku pochówków jednostkowych KCS w Małopolsce, zarezerwowany jest wyłącznie dla grobów męskich⁵.

Wyposażenie złożono za plecami i nogami (groby 19, 22 i 23) lub poniżej nóg zmarłego (grób 21). Są to miejsca, gdzie w przypadku grupy krakowsko-sandomierskiej KCS, dary grobowe znajdowane są najczęściej. Jedynie drapacz krzemienisty w grobie 19 odkryto przed twarzą, na wysokości ramienia zmarłego (w strefie „przed zmarłym” wyposażenie spotykane jest bardzo rzadko).

Zmarłych wyposażono w dość ubogi zestaw przedmiotów. W jego skład wchodziły we wszystkich przypadkach naczynia gliniane. Dwukrotnie były to także pojedyncze abytki krzemienne (groby 19 i 23), zaś w jednym przypadku, być może, szydło kościane (grób 21). Takie ubogie wyposażenie jest jednak charakterystyczne dla znacznej części zespołów KCS na wielu stanowiskach, także z Wyżyny Sandomierskiej. Widoczne jest

⁴ W tym przypadku ułożenie pochówku zrekonstruowano na podstawie relacji przypadkowych odkrywców.

⁵ Wniosek wyciągnięty po przebadaniu wszystkich znanych mi zespołów KCS w Małopolsce.

to dobrze na cmentarzysku w Złotej (stanowisko „Nad Wawrem”), gdzie wśród siedmiu przeanalizowanych zespołów grobowych (Krzak 1970 oraz materiał nie publikowany⁶) jedynie grób 90 zawierał wyposażenie bogactwem odbiegające od obiektów samborzeckich. W Żernikach Górnych w 10 grobach (15,9%) znaleziono wyposażenie złożone jedynie z naczyń ceramicznych. Były to jednak głównie groby dzieci i osób młodocianych (Włodarczak 1996). Na cmentarzyskach KCS widoczna jest jednak dysproporcja: obok grobów bogato wyposażonych trafiają się obiekty z ubogim zestawem darów lub w ogóle bez wyposażenia. Dobrymi przykładami mogą być cmentarzyska w Książnicach Wielkich, Rosiejowie, Żukowie i Żernikach Górnych (Machnik 1964; Reyman 1948; Marciniak 1960; Kempisty 1978, Włodarczak 1996).

Interesujący jest sam charakter typologiczny odkrytego inwentarza ceramicznego. Naczynie z grobu 19 należy do typu VI J. Machnika (1966). Podobnie jak część pucharów doniczkowatych z cmentarzyska w Złotej (naczynia z grobów 246, 297a i 298) posiada lekko wyodrębnione dno. Tendencja do wyodrębniania den, charakterystyczna dla zespołów podgrupy nowodaromińskiej (Machnik 1966, s. 84), obecna jest zatem nawet w grupie pucharów typu VI. Widoczny na naczyniu ornament krótkich nacięć znany jest m.in. ze stanowisk w Nowym Darominie i Żukowie (Antoniewicz 1925, s. 247, fig. 4a; Marciniak 1960, tabl. VI:8). Technologicznie naczynie z grobu 19, podobnie zresztą jak i puchar z grobu XXII, nawiązuje do zabytków znanych z podgrupy nowodaromińskiej, np. z cmentarzysk w Żukowie (Marciniak 1960) i Nowym Darominie (Antoniewicz 1925). Podobieństwo to dotyczy sposobu uformowania ścianek, rodzaju granulometrii i ilości domieszki schudzającej oraz charakterystyki przełomów naczyń.

Wspomniany słabo profilowany puchar z grobu 22 należy do typu IVa, jakkolwiek nie jest to klasyczny przykład tej grupy naczyń. Najbliższe analogie dla niego stanowią naczynia z grobów 1(2) i 4(5) z Żukowa (Marciniak 1960, s. 52, ryc. 13; tabl. III:12; są to jednak dużo większe puchary). Obok technologii podobieństwo to dotyczy także sposobu zdobnictwa sznurowego (nierówne, niezbyt zwarście rozmieszczone pasma grubych odcisków). Rzadko widoczna w zespołach KCS jest natomiast zastosowana na pucharze z Samborca technika odcisków-stempli. Spotykane są niekiedy zgrupowane odciski, np. na amforze z grobu 113 w Żernikach Górnych (Kempisty 1978, s. 106, ryc. 130:2) oraz na pucharze z Mierzanowic (gr. 83; Uzarowiczowa 1970, s. 205, ryc. 6a). Odnajdujemy je także na szerokootworowych naczyniach z Dratowa i Zamościa (Machnik 1966, tabl. XVIII). Większość z tych naczyń jest zaliczana do najmłodszych faz rozwoju KCS. Rząd dookólnych odcisków stemplowych wieńczących strefę zdobnictwa sznurowego jest z kolei cechą niezwykle charakterystyczną dla zabytków znanych z cmentarzysk kultury złockiej. Ten typ ornamentu widoczny jest szczególnie często na misach, dzbanach i pucharach złockich. Obok najczęściej występujących równomiernie głęboko odcisnię-

⁶ Materiały znajdują się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

tych, pionowych stempli⁷ znane są tu także odciski głębsze w części górnej lub dolnej – analogicznie do przykładu widocznego na pucharze z grobu 22 w Samborcu.

Ornamentowana amfora z grobu 21 należy do odmiany a typu II. Jest to jednak naczynie mniejsze od większości okazów znanych z tej grupy. Niewątpliwie ewenementem jest rodzaj ornamentyki widoczny na tym zabytku. Pionowe łuczki sznurowe znane są z wielu stanowisk kultury mierzanowickiej, w tym przede wszystkim należących do grupy samborzeckiej (Kadrow, Machnik 1997). Znane są m.in. z osady tej kultury w Samborcu (Kamińska, Kulczycka-Leciejewiczowa 1970, s. 238, Fig. 10:1,3). W grupie krakowsko-sandomierskiej KCS motywem łuczków zdobione są ponadto: puchar z grobu 38 w Żernikach Górnych (Kempisty 1978, s. 48, ryc. 54) oraz nie publikowany dotąd puchar z Zagajów Stradowskich⁸. W tym pierwszym przypadku są to jednak odciski nie sznurowe, lecz wykonane stemplem. Dokładną kopię ornamentyki naczynia z Samborca spotykamy natomiast bardzo daleko – na amforze z Riestedt w południowoherceńskiej prowincji KCS (Matthias 1974, Taf. 102:2). Motywy łuczków sznurowych widoczne są ponadto na kilku innych naczyniach środkowoniemieckich (Stock 1998, Abb. 46). Nie wykluczając związków z terenami położonymi daleko na zachód, należy jednak zauważyć, że zdobienie zabytku z grobu 21 łączyć można także z widoczną już w fazach wczesnych KM tendencją do pionowej ornamentyki zdwojonych odcisków sznura o łukowatym zakończeniu w części górnej (np. Kadrow, Machnik 1997, ryc. 8:19; 10:5, 13; 11:2, 7, 10, 13). Możliwe więc, że naczynie z Samborca wyznacza młodszą fazę rozwoju podgrupy nowodaromińskiej, którą można synchronizować z początkami KM.

Zwraca także uwagę charakterystyczne ukształtowanie wylewu omawianej amfory: wygięta na zewnątrz ścianka wewnętrzna tworzy poziomo ściętą, wyraźnie rozszerzone zwieńczenie. Tego rodzaju krawędzie wylewów znane są dotychczas jedynie z Wyżyny Sandomierskiej, a mianowicie z Mierzanowic (groby 83, 98, 100 i 108) i Złotej (groby 90, 279 ze st. „Nad Wawrem” oraz obiekt 53 z nieznannej części kompleksu stanowisk złockich). Stanowią więc cechą regionalną skupiska nowodaromińskiego.

Niezdobiona amfora z grobu 21 należy do typu III J. Machnika. Tego rodzaju i tej wielkości naczynia stanowią wyposażenia zarówno w grobach dziecięcych (np. Janowice oraz grób 29 z Rosiejowa; Prokopowicz 1960, s. 60, ryc. 3; Reyman 1948, s. 75, ryc. 41), jak i w obiektach z pochówkami osób dorosłych (np. Bosutów, gr. 2; Polanowice, gr. 4; Krauss 1960, s. 62, ryc. 3:3; Prokopowicz 1966, tabl. III:3). Z uwagi na esowaty profil okaz z Samborca posiada najlepszą, choć nie do końca ścisłą analogię (przede wszystkim ze względu na brak na nim ornamentyki) w amforze z grobu 1 w Wójcetzce (Kopacz 1986, s. 141, ryc. 3:1). Brak zdobienia na naczyniach jest natomiast cechą dość rzadko występującą na naczyniach KCS w zachodniej Małopolsce. Spotykany jest nie-

⁷ Tego rodzaju ornamentyka w KCS występuje rzadko: znajdujemy ją np. na pucharze z grobu 7 w Pałeczniczy (Liguzińska-Kruk 1988, s. 122, ryc. 9).

⁸ Materiał nie publikowany, za udostępnienie którego dziękuję bardzo pani mgr B. Burchard.

kiedy w grupie dużych amfor typu II, naczyń miniaturowych, a zupełnie sporadycznie wśród pucharów. Amfora z Samborca jest pierwszym okazem typu III pozbawionym ornamentyki. Małe amfory niezdobione, nawiązujące jednak najczęściej do typu I J. Machnika, są natomiast znane z ugrupowań wschodnich KCS, np. z okolic Lubaczowa (np. Machnik 1966, tabl. XXI:3a, XXIV:4b).

Naczynia z grobu 23 (zarówno puchar jak i amfora) pod względem technologicznym różnią się znacznie od wszystkich wyżej opisanych zabytków. Widoczna jest w nich przede wszystkim domieszka tłucznia ceramicznego. Posiadają ponadto „miękkie”, mączyste powierzchnie koloru ceglasto-pomarańczowego, a także nieregularne, miejscami dwubarwne, a najczęściej pomarańczowe przełomy. Tymi wszystkimi cechami przywodzą na myśl zabytki ze starszych faz rozwoju KCS. Dobrą analogią mogą być np. puchary z Witowa na lessach podkrakowskich (Rydzewski 1973, s. 75, ryc. 4b,f), posiadające podobne cechy technologiczne. Na obydwu naczyniach z Samborca widoczny jest ornament nacinany. Na amforze są to niezbyt równe, czasem zachodzące na siebie pasma kresek. Podobne zdobienie znajdujemy na pucharze z grobu 98 w Mierzanowicach (Uzarowiczowa 1970, s. 209, ryc. 12a) oraz na amforach z Książnic Wielkich (gr. 1; Machnik 1964, tabl. I:2) i Jurkowa (Gurba 1957). Technika nacinania (szczególnie zwielokrotnione pasma) jest spotykana częściej na Wyżynie Sandomierskiej niż na lessach podkrakowskich. Widoczna jest zwłaszcza w zespołach KCS z obszarów leżących na wschód od Sanu (np. Machnik 1966, tabl. XIX:2a, XXI:2b). Niezbyt uporządkowane nacięcia spotykane są także na naczyniach kultury złockiej (np. Krzak 1970, s. 148, ryc. 135).

Najbliższą analogią dla ornamentyki puchara z grobu 23 jest natomiast zdobienie naczynia ze stanowiska 59 w Złotej Sandomierskiej (Ścibior, Ścibior 1992, s. 103, ryc. 3a). Nie jest to forma charakterystyczna dla KCS z Wyżyny Sandomierskiej. Mając na uwadze proporcje, widoczne jest jej podobieństwo zarówno do wiązanych ze starszymi fazami KCS pucharów typu IIa (wg J. Machnika 1966), jak i do naczyń odkrywanych w grobach złockich (zob. np. Krzak 1976, fig. 51c, 52c; Burchard 1970, fig. 2a).

Siekierzy krzemienne stanowią ważny element wyposażenia grobowych w KCS, w tym także w grupie krakowsko-sandomierskiej. Spotykamy je w 49,5% grobów płaskich. Na samej Wyżynie Sandomierskiej odsetek ten jest jeszcze nieco większy i wynosi 55,8%. Odkrycie siekiery w grobie kobiecym (przykład z Samborca) nie jest ewenementem w przypadku KCS w Małopolsce. Znanych jest szereg innych przykładów. Na Wyżynie Sandomierskiej pochówki kobiet wyposażone w siekiery krzemienne odkryto także w Mierzanowicach (obiekty 105 i 157; Uzarowiczowa 1970, s. 210, 212–213).

Egzemplarz z grobu 23 w Samborcu jest już piątym okazem siekiery z krzemienia pasiastego odkrytym w grobie KCS na terenie Małopolski. Poprzednie znalezione zostały w grobach 31 i 141 z Żernik Górnych, obiekcie 2 z Wójeczki i grobie 200 ze st. I w Mierzanowicach. Były to siekiery małych rozmiarów, z reguły mniejsze niż średniej wielkości okazy, charakterystyczne dla grupy krakowsko-sandomierskiej KCS (a więc

o długości ok. 85–110 mm). Zwraca uwagę fakt, że siekierka z Samborca, podobnie jak zabytek z Wójeczki, była gładzona na całej powierzchni. Jakkolwiek cecha ta jest obecna także na kilku innych siekierkach KCS, m.in. także z surowca świeciechowskiego, to w przypadku wytworów z surowca pasiastego może powstać podejrzenie o zaistnieniu kontaktów ze społecznościami KAK. Wszystkie stanowiska grobowe z siekierkami z krzemienia pasiastego znajdują się ponadto w strefie „kontaktowej” pomiędzy ugrupowaniami KAK i KCS: na Wyżynie Sandomierskiej oraz na garbie pińczowsko-wójczańskim. Omawiane siekierki mogły więc być importami lub naśladownictwem wynikłym z nieuniknionych kontaktów pomiędzy społecznościami obydwu kultur. Obecność cech KAK jest widoczna zresztą także w innych elementach kultury materialnej KCS na Wyżynie Sandomierskiej, w tym także w ceramice naczyniowej. Najlepszym przykładem jest zespół dwóch naczyń z grobu 1 odkrytego na stanowisku V w Mierzanowicach (Wrotek 1962, s. 70, ryc. 10).

Zabytek krzemienisty z grobu 19 należy do grupy narzędzi odłupkowych, które spotykane są dość często w grobach młodszej KCS w Małopolsce (na Wyżynie Sandomierskiej znane są z 9 grobów – czyli z ok. 17%). W skład tej grupy wchodzi narzędzia bardzo różnorodne pod względem typologicznym i technologicznym, w tym także takie, które zaliczyć możemy do drapaczy lub skrobaczy. Analogiami do znaleziska z Samborca mogą być m.in. narzędzia z grobu 16 w Złotej, „Grodzisko II” (Krzak 1958, s. 380, ryc. 33c) oraz z grobu 33 w Żernikach Górnych (Kempisty 1978, s. 44, ryc. 49:4). Do ich produkcji, w odróżnieniu od narzędzi wiórowych, wykorzystywano często odłupki z surowców innych niż czekoladowy, w tym przede wszystkim z krzemienia świeciechowskiego (tak jak okaz z Samborca) i jurajskiego. Odłupki te mogły być odpadami z produkcji narzędzi rdzeniowych. W grobach tego rodzaju zabytki nie są wyznacznikiem płci zmarłego.

Szydło odkryte w grobie 21 należy do przedmiotów często spotykanych w grobach KCS, zwłaszcza należących do grupy krakowsko-sandomierskiej. Narzędzia tego rodzaju znane są dotychczas z 45 zespołów grobowych (21%). Spotykane są często w grobach męskich (17 przypadków, w tym obiekt z Samborca), nie stanowiąc jednak wyznacznika płci. Wręcz przeciwnie: są jedynym narzędziem kościanym o standardowym kształcie występującym także w grobach kobiecych.

Opisane powyżej cechy obrządku pogrzebowego oraz charakterystyka zabytków pozwalają uznać cmentarzysko w Samborcu za należące do młodszego okresu rozwoju KCS w Małopolsce, czyli do grupy krakowsko-sandomierskiej (Machnik 1966). Można następnie spróbować uściślić to datowanie. Groby 19, 21 i 22 wydają się bowiem należeć do środkowej bądź młodszej fazy wymienionej powyżej grupy kulturowej. Świadczyć o tym mogą zarówno cechy technologiczne, jak i charakterystyka morfologiczno-stylistyczna naczyń ceramicznych. Zabytki z Samborca znajdują pewne analogie wśród grupy znalezisk uznawanych za najmłodsze w grupie krakowsko-sandomierskiej KCS. Podobne cechy posiadają np. naczynia z cmentarzyska w Żukowie (Marciniak 1960),

czy też najmłodsza część znalezisk z cmentarzyska w Żernikach Górnych (np. z grobu 134; Włodarczak 1998, s. 49, tabl. VII). W ornamentyce horyzont ten reprezentuje ceramika zdobiona ubogo – najczęściej poziomymi odciskami sznura, ograniczonymi czasem od dołu pasmami nacięć lub pionowych odcisków sznura (niekiedy zgrupowanych). Brak jest charakterystycznych dla faz wcześniejszych motywów krokwiowych i trójkątnych. Pod względem technologicznym jest to ceramika o powierzchniach niezbyt równych, matowych, często przecieranych trawą. W glinie widoczna jest nieliczna domieszka mineralna. Krawędzie wylewów są najczęściej proste, pozbawione małych okapów (bardzo charakterystycznych dla klasycznych pucharów „batowickich”).

Jedynie grób 23 można zaliczyć do starszej fazy zespołów grupy krakowsko-sandomierskiej KCS. Należec on może do początkowej lub wręcz inicjalnej fazy rozwoju tej jednostki kulturowej na Wyżynie Sandomierskiej. Świadczą o tym cechy technologiczne i stylistyczne ceramiki, znajdujące analogie na takich stanowiskach jak Witów (Rydzewski 1973), czy Wójeczka (Kopacz 1986). Taka pozycja czasowa tego zespołu została już zaznaczona w literaturze (Machnik, Ścibior 1991, Abb. 4; Ścibior 1992, Abb. 1). Znacząca chronologicznie jest także obecność całkowicie gładzonej siekierki czworosiennej z krzemienia pasiastego – zabytku nie występującego w najmłodszych fazach rozwoju KCS i w zespołach wczesnobrązowych.

UWAGI O CHRONOLOGII PODGRUPY NOWODAROMIŃSKIEJ

Sekwencja chronologiczna z Samborca (zespół starszy i 3 zespoły młodsze) świadczy o względnej długotrwałości młodszej KCS na Wyżynie Sandomierskiej. Wiele wskazuje na to, że do „ekspansji” grupy krakowsko-sandomierskiej na omawiany obszar nie doszło dopiero w końcowych fazach jej rozwoju, tj. po zaniku kultury złockiej. W podgrupie nowodaromińskiej możemy bowiem wyróżnić zarówno elementy synchroniczne dla bardzo wczesnych faz rozwoju podgrupy batowickiej, jak i szereg elementów późniejszych. Przykładów nawiązań do klasycznych – „batowickich” zespołów młodszej KCS z lessów podkrakowskich dostarczają stanowiska w Mierzanowicach (np. groby 81 i 100, ryc. 4, 15; Uzarowiczowa 1970) i Złotej, „Grodzisko II” (groby 15 i 16; Krzak 1958, ryc. 27–28, 31). Świadczą one nawet o istnieniu bardzo bliskich kontaktów pomiędzy społecznościami obydwu podgrup zachodniomałopolskiej KCS (Machnik 1998, s. 21). Szczególnie duże podobieństwa widzimy pomiędzy materiałami podgrupy nowodaromińskiej a zabytkami ze skupiska stanowisk KCS leżącego pomiędzy Nidzicą a Garbem Pińczowskim (m.in. z materiałami z cmentarzyska w Żernikach Górnych; zob. Kempisty 1978, s. 357). Zatem rozwój grupy krakowsko-sandomierskiej na Wyżynie Sandomierskiej możemy obecnie przedstawić za pomocą schematu trzyfazowego: od pojawienia się najstarszych typologicznie zespołów (faza I: Samborzec, gr. 23; Mierzanowice V, gr. 1), poprzez klasyczne zespoły krakowsko-sandomierskie (więk-

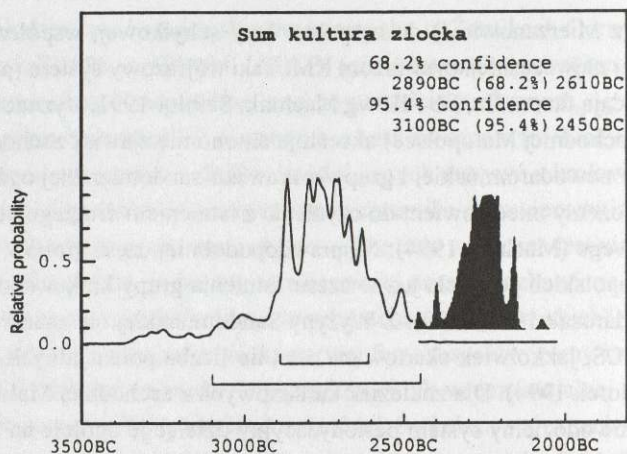

szość obiektów z Mierzanowic I) do zespołów fazy schyłkowej, współczesnych najprawdopodobniej najwcześniejszym fazom KM. Taki trójfazowy system (poszczególne stopnie odpowiadają fazom IIa, IIb i III wg Machnik, Ścibior 1991, wyznaczonym ogólnie dla KCS w zachodniej Małopolsce) akcentuje autonomię zjawisk zachodzących wewnątrz podgrupy nowodaromińskiej i grupy krakowsko-sandomierskiej ogólnie. W tym samym czasie możemy mieć bowiem do czynienia z istnieniem drugiego nurtu rozwoju KCS – kurhanowego (Machnik 1994). Najprawdopodobniej część grobów pod nasypami kopców małopolskich powstała już w czasie istnienia grupy krakowsko-sandomierskiej KCS (Włodarczak 1998, s. 39). Z Wyżyny Sandomierskiej nie znamy jednak żadnego kurhanu KCS, jakkolwiek skartowana ostatnio liczba potencjalnych kopców jest dość znaczna (Florek 1994). Dla znalezisk kurhanowych z zachodniej Małopolski przyjąć należy obecnie oddzielny system periodyzacyjny dzieląc je ogólnie na fazę poprzedzającą pojawienie się zespołów krakowsko-sandomierskich (są to znaleziska horyzontu ogólnoeuropejskiego), czyli lata ok. 3000/2800 – 2750/2650 BC oraz fazę młodszą, współczesną ugrupowaniom lokalnym KCS (lata po 2750/2650 BC). Dopiero przebadanie większej liczby obiektów zaowocować może uszczegółowieniem tej periodyzacji. Z najstarszym horyzontem (A) KCS na Wyżynie Sandomierskiej można jedynie wiązać grób odkryty przypadkowo w Samborcu, niedaleko stanowiska opisywanego w niniejszym opracowaniu (Machnik 1966, s. 234; tabl. XIV:4). Pozostałe znaleziska grobowe KCS należą do horyzontów młodszych.

Wymienione zespoły z fazy I grupy krakowsko-sandomierskiej KCS (Samborzec, gr. 23 oraz Mierzanowice, st. V, gr. 1) pod względem stylistyki ceramiki różnią się od klasycznych inwentarzy podgrupy nowodaromińskiej (znanych np. z cmentarzysk w Żukowie, czy Nowym Darominie). Niemniej z uwagi na inne cechy obrządku pogrzebowego można je uznać za należące do młodszego etapu rozwoju KCS, czyli do fazy istnienia ugrupowań lokalnych. Świadczą o tym m.in.: konstrukcja grobu, ułożenie i orientacja pochówku, czy też sam skład wyposażenia grobowego. Wydaje się, że omawiane w tym miejscu zespoły reprezentują zatem najstarszą – inicjalną fazę rozwoju grupy krakowsko-sandomierskiej KCS na Wyżynie Sandomierskiej.

Znamy tylko jedną datę radiowęglową zespołu KCS z Wyżyny Sandomierskiej; jest to oznaczenie uzyskane dla grobu 15 (76) ze Złotej Sandomierskiej (GrN-9146: 3825±35 BP; Machnik, Ścibior 1991, s. 50, Abb. 2). Data ta jest znacznie młodsza od oznaczeń ¹⁴C uzyskanych dla grobów kultury złockiej (ryc. 11). Na jej podstawie wiek grobu 15 (76) ze Złotej można dość pewnie umieścić w przedziale 2300–2200 BC. Typologicznie inwentarz powyższego grobu można określić jako należący do III fazy rozwoju podgrupy nowodaromińskiej. Można sądzić, iż wiek ok. 2200 BC, odpowiadający mniej więcej początkowi fazy wczesnej KM (Kadrow, Machnik 1997, s. 44), stanowi górną granicę rozwoju osadnictwa KCS na Wyżynie Sandomierskiej. Trudno natomiast oszacować obecnie jego początek. Głównym problemem staje się relacja chrono-

Ryc. 11. Wykres ilustrujący relację pomiędzy sumą prawdopodobieństw datowań radiowęglowych wykonanych dla zespołów złockich oraz datą ^{14}C uzyskaną dla grobu 15 (76) ze Złotej, Grodzisko II (część wykresu zamalowana na czarno), należącego do KCS. Kalibracja dat sporządzona za pomocą programu komputerowego OXCAL 3.2.

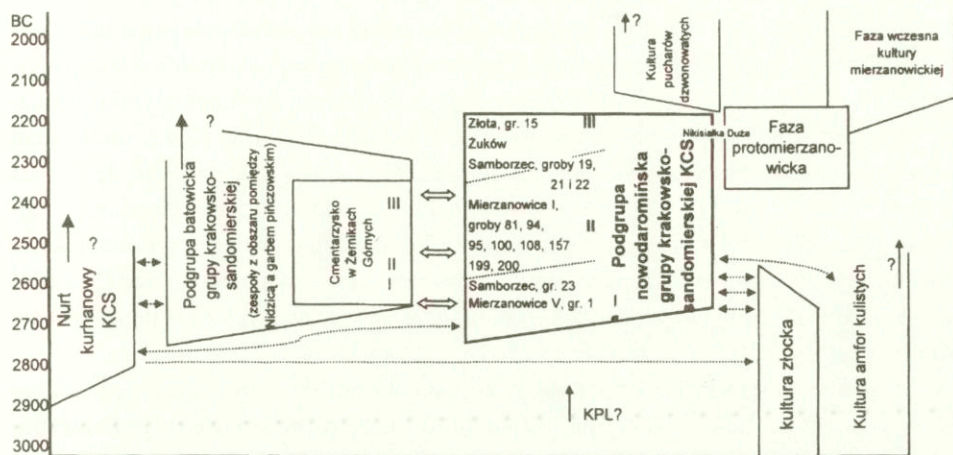
Fig. 11. Graph of relations between probability sum of radiocarbon dates of the Złota cultures assemblages and ^{14}C date obtained from CWC grave no. 15 (76) in Złota Grodzisko II (black graph). Calibration by computer program OXCAL 3.2.

giczna pomiędzy podgrupą nowodaromińską a kulturą złocką⁹. Wiek tej ostatniej, na podstawie 8 posiadanych oznaczeń radiowęglowych, można szacować na lata ok. 3000–2600/2500 BC. Niewątpliwie jest więc ona współczesna także najstarszemu horyzontowi (A) KCS, co potwierdzają także przesłanki płynące z analizy typologicznej materiału (Machnik 1966, s. 113–118). Trudno natomiast określić wiek najstarszych zespołów nowodaromińskich. Jeśli zsynchronizowalibyśmy wiek cmentarzyska ze st. I w Mierzanowicach ze środkową fazą rozwoju dobrze datowanego radiowęglowo cmentarzyska w Żernikach Górnych (na co wskazują pewne przesłanki typologiczne), to uzyskalibyśmy dla tych materiałów wiek ok. 2600/2450 BC, czyli okres zazębiający się ze schyłkiem istnienia zespołów typu złockiego. Wszelkie potencjalnie starsze materiały, np. grób 23 z Samborca, musiałyby być zatem współczesne rozwojowi kultury złockiej. W chwili obecnej należy się zatem opowiedzieć także za możliwością synchroniczności najstarszego etapu rozwoju podgrupy nowodaromińskiej i zespołów w typie złockim.

Schyłek podgrupy nowodaromińskiej jest natomiast współczesny fazie protomierzanowickiej. Wskazują na to datowania wieku bezwzględnego grobów tej fazy z Żernik Górnych (grób 59; Kempisty, Włodarczak 1996, s. 128) i st. 37 w Łubczu na Grzędzie

⁹ Nazwa „kultura złocka” używana jest w tym miejscu jedynie jako oznaczenie pewnego fenomenu. Artykuł niniejszy nie rozpatruje bardzo skomplikowanego problemu genezy zespołów typu złockiego.

Ryc. 12. Schemat ukazujący pozycję chronologiczną podgrupy nowodaromińskiej grupy krakowsko-sandomierskiej KCS. Strzałkami oznaczono kontakty pomiędzy poszczególnymi ugrupowaniami kulturowymi, widoczne w materiale archeologicznym.

Fig. 12. Scheme of the chronological position of the Nowy Daromin sub-group of the CWC Cracow-Sandomierz group. Arrows indicate contacts between various cultural groups as manifested in the archaeological material.

Sokalskiej (gr. 1; Machnik w druku). Są one wyraźnie starsze od najmłodszych oznaczeń uzyskanych dla grobów grupy krakowsko-sandomierskiej KCS ze Złotej i Sokoliny, a także dla podkurhanowych zespołów z obszarów podkarpackich i okolic Lubaczowa (Machnik, Ścibior 1991, s. 50). Mamy więc do czynienia z okresem, w którym na Wyżynie Sandomierskiej obok siebie koegzystują dwie społeczności: KM i KCS. W tym kontekście nowego znaczenia nabywa charakter zespołu grobowego odkrytego w Nikisiałce Dużej nad Opatówką (Ścibior, Ścibior 1986). Obok typowego kubka wczesnobrązowego znaleziono tam esowaty puchar KCS, morfologicznie bliski formom datowanym w środkowych Niemczech na schyłek osadnictwa późnoneolitycznego (fazę III KCS; Hein 1987). Gdyby inwentarz odkryty w Nikisiałce Dużej okazał się być zespołem zwanym¹⁰, świadczyć by mógł niezbiemie o współczesności obydwu ugrupowań kulturowych (Ścibior, Ścibior 1986, s. 135–136; Kadrow, Machnik 1997, s. 27–28).

Okres, w którym zespoły najwcześniejszych ugrupowań wczesnobrązowych są współczesne schyłkowemu osadnictwu KCS na Wyżynie Sandomierskiej, wydaje się poprzedzać pojawienie się społeczności KPD w Małopolsce. Wskazywałaby na to zarówno jedyna data radiowęglowa dla zespołu KPD z Małopolski, pochodząca ze Wzgórza Zawichojskiego w Sandomierzu (Ki-6153: 3790±40 BP; Włodarczak, Kowalewska-

¹⁰ Dane dotyczące grobu z Nikisiałki Dużej uzyskane zostały podczas interwencji ratowniczej dokumentującej zniszczony już częściowo obiekt archeologiczny (Ścibior, Ścibior 1986, s. 129–130).

Marszałek 1998), jak i charakter typologiczny inwentarzy tej ostatnio wymienionej kultury. Zabytki fazy protomierzanowickiej wykazują pewne cechy wspólne z wcześniejszymi stadiami rozwoju kompleksu społeczności z pucharami dzwonołowymi (widoczna jest chociażby analogia pomiędzy ornamentem trójstrefowym w KM a zdobieniem pucharów charakterystycznych dla starszych faz KPD – zob. Lanting van der Waals 1976). Typologia naczyń KPD z Małopolski nakazuje je umieścić niezawodnie w najmłodszym – III okresie rozwoju tej kultury w Europie Środkowej. W tym kontekście cmentarzysko KPD odkryte na omawianym przez nas stanowisku w Samborcu (Kamieńska, Kulczycka-Leciejewiczowa 1964) jest młodsze od opisywanych na wstępie grobów KCS.

Zarysowana powyżej sytuacja wskazuje na skomplikowaną sytuację kulturową w późnym neolicie na Wyżynie Sandomierskiej. Zarówno charakter typologiczno-stylistyczny znalezisk (przede wszystkim ceramiki), jak i elementy obrządku pogrzebowego oraz daty radiowęglowe przemawiają za koegzystencją w tym czasie kilku ugrupowań kulturowych (ryc. 12). Sposób w jaki współistniały z sobą te ugrupowania pozostaje, jak na razie, nieznanym. Niewątpliwie kluczowym obecnie problemem jest sprawa genezy i dalszych kierunków rozwoju zespołów typu złockiego. Próba rozwiązania tego problemu będzie miała podstawowe znaczenie w badaniach nad społecznościami KCS na Wyżynie Sandomierskiej.

Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie

BIBLIOGRAFIA

- Antoniewicz Włodzimierz
1925 *Eneolityczne groby szkieletowe we wsi Złota w pow. Sandomierskim*, WA, 9, 191–242.
- Baczyńska Barbara
1998 *Grób kobiety z kultury ceramiki sznurowej znaleziony na cmentarzysku kultury mierzanowickiej w Szarbi*, Spraw. Arch. 50, 163–167.
- Bagińska Jolanta
1998 *Badania kurhanu kultury ceramiki sznurowej na grzędzie Sokalskiej w Hubinku, stan. 4, woj. zamojskie*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 3, 69–76.
- Burchard Barbara
1970 *On the knowledge of copper in the population of Złota Culture*, APolona 12, 247–257.
- Bąbel Jerzy
1979 *Groby neolityczne ze stan. I w Mierzanowicach, woj. tarnobrzeskie*, WA 44, 67–89.
- Florek Marek
1994 *Cmentarzyska kurhanowe i kopce na lessach sandomiersko-opatowskich. Stan badań. Charakterystyka. Próba określenia funkcji i chronologii*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1993”, 251–279.

- Gurba Jan
1957 *Materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Annales UMCS, sec. F, vol. 9, 127–178.
- Hein Manfred
1987 *Untersuchungen zur Kultur der Schnurkeramik in Mitteldeutschland*, Bonn.
- Kadrow Sławomir, Machnik Jan
1997 *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*, Kraków.
- Kamieńska Jadwiga, Kulczycka-Leciejewiczowa Anna
1964 *Przyczynki do znajomości kultury pucharów dzwonowatych w Polsce*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław 1964, 373–395.
1970 *The Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Samborzec in the Sandomierz District*, *APolona* 12, 225–324.
- Kempisty Andrzej
1978 *Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Warszawa.
- Kempisty Andrzej, Włodarczak Piotr
1996 *Chronologia absolutna cmentarzyska w Żernikach Górnych*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 127–140.
- Kopacz Jerzy
1986 *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Wójeczce, woj. Kielce*, *Spraw. Arch.* 38, 141–150.
- Krauss Adam
1960 *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Bosutowie, pow. Kraków*, *Mat. Arch.* 2, 61–67.
- Krzak Zygmunt
1958 *Cmentarzysko kultury złockiej na stanowisku „Grodzisko II” we wsi Złota, pow. Sandomierz*, *APolski* 2, z. 2, 329–388.
1970 *Cmentarzysko kultury złockiej „Nad Wawrem” w Złotej*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
1976 *Złota culture*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Lanting J.N., van der Waals J.D.
1976 *Beaker Culture relation in the Lower Rhine Basin*, [w:] (red. Lanting J.N., van der Waals J.D.), *Glockenbecher Symposium*, Oberried, 1–80.
- Liguzińska-Kruk Zofia
1988 *Kurhan kultury ceramiki sznurowej w Palecznicy, woj. Kielce*, *Spraw. Arch.* 40, 113–126.
- Machnik Jan
1964 *Groby kultury ceramiki sznurowej w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 339–372.
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Kraków.
1979 *Krag kulturowy ceramiki sznurowej*, *Praehistoria ziem polskich*, t. II, 337–411.

- 1998 *Stan i perspektywy badań kultury ceramiki sznurowej w międzyrzeczu górnej Wisły, Bugu i Dniestru*, Spraw. Arch. 50, 13–27.
- w druku *Radiocarbon chronology of the Corded Ware Culture on Grzeda Sokalska. A Middle – Dnieper trates perspectives*, Baltic–Pontic Studies 7.
- Machnik Jan, Ścibior Józef
- 1991 *Die Chronologie der Schnurkeramikultur (Schk) in Südostpolen*, [w:] red. Ch. Strahm, *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Die Chronologie der regionalen Gruppen*, Freiburg i. Br., 45–54.
- Marciniak Józef
- 1960 *Materiały neolityczne z Żukowa, pow. Sandomierz*, Mat. Arch. 2, 43–55.
- Matthias Waldemar
- 1974 *Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik. Teil 4: Südharz–Unstrut–Gebiet*, Berlin.
- Prokopowicz Janina
- 1960 *Neolityczny grób kultury ceramiki sznurowej w Janowicach, pow. Miechów*, Mat. Arch. 2, 57–60.
- 1966 *Ratownicze badania w Polanowicach, pow. Miechów*, Mat. Arch. 7, 71–75.
- Reyman Tadeusz
- 1948 *Dokumentaryczne wartości odkryć w Kopcu Wschodnim w Rosiejowie*, Sl. Ant. 1, 43–80.
- Rydzewski Jacek
- 1973 *Dwa starsznurowe znaleziska grobowe z Witowa, pow. Kazimierza Wielka*, Spraw. Arch. 35, 71–77.
- Stock Michael
- 1998 *Die Schnurkeramik in Sachsen-Anhalt und Thüringen auf Grund der Grabgefäße*, Alteuropäische Forschungen 2.
- Ścibior Józef
- 1992 *Die Schnurkeramikultur in Sandomierz–Opatów–Lößzone*, „Præhistorica” 19, 255–164.
- Ścibior Jolanta M., Ścibior Józef
- 1986 *Obiekt grobowy z Nikisiałki Dużej, gm. Opatów*, Spraw. Arch. 38, 131–137.
- Ścibior Józef, Ścibior Jolanta M.
- 1992 *Grób kultury ceramiki sznurowej (KCS) na stanowisku 59 w Złotej*, Spraw. Arch. 44, 99–108.
- Tunia Krzysztof
- 1997 *Groby kultury ceramiki sznurowej w Krzyżu, woj. Kielce*, Spraw. Arch. 49, 181–190.
- Uzarowiczowa Anna
- 1970 *Groby kultury ceramiki sznurowej z cmentarzyska wielokulturowego w Mierzanowicach, pow. Opatów*, WA 35:2, 201–234.
- Wiermann Roland R.
- 1997 *Keine Regel ohne die geschlechtsdifferenzierte Bestattungssitte der kultur mit Schnurkeramik*, „Etnographische-Archäologische Zeitschrift” 3–4/1997, 521–529.

Włodarczak Piotr

1996 *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Żernikach Górnych*, maszynopis pracy magisterskiej, Warszawa.

1998 *Chronologia absolutna grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej w świetle danych z cmentarzyska w Żernikach Górnych*, Spraw. Arch. 50, 19–42.

Włodarczak Piotr, Kowalewska – Marszałek Hanna

1998 *Datowanie bezwzględne zespołu kultury pucharów dzwonowatych z Sandomierza*, Spraw. Arch. 50, 55–80.

Wrotek Leokadia

1962 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na stanowisku 5 w miejscowości Mierzanowice, pow. Opatów*, Spr. Arch. 14, 63–72.

Wróbel Halina

1985 *Nowe odkrycia grobów kultury ceramiki sznurowej w Sandomierskiem*, Spraw. Arch. 37, 45–49.

PIOTR WŁODARCZAK

THE CEMETERY AT SAMBORZEC, ŚWIĘTOKRZYSKIE PROVINCE, ON THE BACKGROUND OF OTHER FINDS OF THE CORDED WARE CULTURE ON THE SANDOMIERZ UPLAND

(Summary)

The multiculture site at Samborzec was excavated in 1961–1966 by a research team of IHKM PAN, the Cracow Branch. Among other finds, four graves of the Corded Ware culture (CWC) were discovered. So far they have been only mentioned in the literature (Kamieńska, Kulczycka-Leciejewiczowa 1970) without details, where only grave 23 received more attention. The paper aims at a complete publication of the material obtained from all CWC features on the site. This would be an important contribution to studies on CWC funeral rite and chronology on the Sandomierz Upland.

The Samborzec-Okólnik site locates on the border of loess upland, on the left bank of the Gorzyczanka River (Fig. 1). It is the southern periphery of a concentration of Late Neolithic grave sites that extends along the Vistula terrace from Sandomierz, via Złota, to Żuków and just Samborzec. The CWC grave was discovered on the latter site in the northwestern part of the excavated area. They form a concentration – the distance between the graves was a few meters.

Two of the graves discovered in Samborzec were undoubtedly of the niche type (nos. 22 and 23). However, their upper parts have been destroyed by the erosion. The construction of grave no. 22 is typical for Lesser Poland's niche graves, with a steep

“near-entrance” wall of the niche. Grave no. 23 is slightly different. Its entrance passage is more horizontally situated than in majority on Lesser Poland’s graves of that type. Similar constructions are known from Pałecznicza (Liguzińska-Kruk 1988, 120, ryc. 7) and Hubinek on the Sokal Hills (Grzęda Sokalska; Bagińska 1988, p. 71, ryc. 2b).

Another grave – no. 21 was probably also of the niche type. Such a presumption is based on a not homogenous fill of the grave pit and its slightly trapeze-like cross-section. Instead, no. 19 was probably a shallow pit grave, oval in the cross-section.

Each grave discovered in Samborzec contained a single skeleton. The skeletons retained anatomical layout, only slightly disturbed by post-deposit processes. The bodies were placed in the grave in the constricted position, two of them on the side, the other two – on the back. The legs were bent in a way typical for the CWC Cracow-Sandomierz group; the bent angle in the hip about 90 degrees (only in grave no. 19 the angle was lesser), and in the knee more acute – less than 30 degree. Hands were placed in accord with three types after A. Häusler (1974, Fig. 2 on p. 11): A (grave no. 19), C (graves nos. 22 and 23) and C/G (the intermediate variant; grave no. 21; we presume that the original layout was type C). The first two types are especially dominant in the CWC Cracow-Sandomierz group. The bodies were orientated along the NW–SW axis (3 graves) and the N–S axis (grave no. 19).

All graves contained adult’s remains – of three men and one woman. The female remains, as well as two male skeletons (graves nos. 21 and 22), rested with head and legs bent on the left side. The male dead in grave no. 19 was placed on his right side.

The graves were furnished with a rather poor set of artifacts. In all cases they were clay pots. Two graves (nos. 19 and 23) contained sole flint artifacts and one grave (no. 21) probably a bone awl. The pots from graves nos. 19, 21 and 22 are well within pottery standards of the CWC Cracow-Sandomierz group. A cup and amphora fragments discovered in grave no. 23 are probably also related to that group, although they reveal some elements typical for older phases of CWC.

Flint axe is an important element of grave furniture if CWC, also of the Cracow-Sandomierz group. This artifact has been registered in 49.5% of flat graves. The discovery of an axe in a female grave (e.g. in grave no. 23 in Samborzec) is not unusual in Lesser Poland. On the Sandomierz Upland only flint axes have been found in three other graves. The artifact from Samborzec is the fifth axe of the “striped” flint registered in CWC graves in Lesser Poland. Axes made from that type of rock (some of them polished on the whole surface) have their analogies in the Globular Amphora culture (GAC). All grave sites with axes of the “striped” flint are located in the contact zone of GAC and CWC – on the Sandomierz Upland and on hills between Pińczów and Wójcza. Thus, the artifacts in question in CWC are either imports from the area of GAC or local imitations of GAC axes, resulting from contacts between communities of the both cultures.

The characteristics of the funeral rite and artifacts indicate that the cemetery in Samborzec belong to the younger stage of CWC in Lesser Poland, i.e. to the Cracow-

Sandomierz group (Machnik 1966). Graves nos. 19, 21, and 22 belong perhaps to the youngest developing phase of the group. Such a conclusion is based on technology and morphological and stylistic characteristics of the pottery. It has analogies among artifacts rated as youngest in the CWC Cracow-Sandomierz group. For example, similar characteristics has pottery from the cemetery at Żuków (Marciniak 1960) and the youngest finds from the cemetery at Żerniki Górne (e.g. from grave no. 134; Włodarczak 1998, 49, tabl. VII).

Only grave 23 can be classified as old among assemblages of the CWC Cracow-Sandomierz group. It belong possibly to the initial or middle phase of this group on the Cracow-Sandomierz Upland, as may be concluded from technology and style of pottery. The analogies to can be found in Witów (Rydzewski 1973) and Wójciczka (Kopacz 1986). Such a chronological position of the assemblage in question has been already marked in the literature (Machnik, Ścibior 1991, Abb. 4; Ścibior 1992, Abb. 1). The presence of completely polished axe of the "striped" flint is also chronologically significant – the artifacts of that type has not been registered in younger CWC phases and in early Bronze Age assemblages.

Chronological sequence of the graves from Samborzec (one older and three younger assemblages) confirms a long life period of CWC on the Sandomierz Upland. The Nowy Jaromin sub-group reveals elements contemporary with the early phases of the Batowice sub-group, as well as younger elements. Examples of relations to classic assemblages similar to younger CWC assemblages on the Cracow loess area can be found at Mierzanowice (e.g. graves nos. 81 and 100, Fig. 4, 15; Uzarowiczowa 1970) and Złota-Grodzisko II (graves nos. 15 and 16; Krzak 1958, ryc. 27, 28, 31). They testify about close relations between communities of both sub-groups of Lesser Poland's CWC. (Machnik 1998, 21). Especially close are similarities between material of the Nowy Jaromin sub-grout and that from a concentration of CWC sites between Nidzica and Pińczów Hills (Garb Pińczowski), e.g. the cemetery at Żerniki Górne (cf. Kempisty 1978, 357). Thus, the development of the Nowy Jaromin sub-group can be now depicted as a three-phase scheme – from the appearance of typologically oldest assemblages (phase I: Samborzec, grave no. 23; Mierzanowice V, grave no 1), through classic Cracow-Sandomierz assemblages (majority of features on site I at Mierzanowice), to terminal material probably contemporary with early phases of the Mierzanowice culture (Proto-Mierzanowice and Early Mierzanowice). This three-phase scheme (its consecutive stages correspond to phases IIa, IIb and III of CWC in western Lesser Poland, according to Machnik, Ścibior 1991) accentuates the autonomy of processes within the Nowy Daromin sub-group and – generally speaking – the Cracow-Sandomierz group. It is probably that in the same time CWC was being manifested by different type of finds, representing the so-called kurgan trend (Machnik 1994). Such finds in western Lesser Poland should be chronologically classified differently – into two phases: the older one is related to the time prior to the appearance of the Cracow-Sandomierz group

(the so-called Central-European horizon), i.e. 3000/2800 BC–2750/2650 BC, the younger one was contemporary with local CWC groups (2750–/2650 BC). Only a grave discovered by chance at Samborzec near the site of our interest (Machnik 1966, 234; tabl. XIV: 4) should be linked with the oldest CWC horizon. The other CWC grave finds belong to the younger horizons (2750/2650–2200 BC).

The picture outlined above indicates a very complex cultural situation on the Sandomierz Upland during the Late Neolithic period. Typological and stylistic characteristics of artifacts (mostly pottery), as well as funeral rites and radiocarbon dating indicate a co-existence of a few different units (GAC, CWC, the Złota culture). The way this co-existence was implemented remains unknown.

Translated by Jerzy Kopacz